

Türkiye’de Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalist ve Oksidentalist Bakışlar

Turgay Uzun*

Gülbahar Atasever*

Özet: Oryantalizm kelimesi, Latincedeki “Doğu” anlamında “oriens” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Said’e göre Batı, Doğunun gerçekliği ve batının romantik nosyonu arasındaki bir dikotomiye meydana getirmiştir. Batı, tarihsel süreç içerisinde Orta Doğu ve Asya’ya önyargı ve ırkçı bakış açısıyla yaklaşmıştır. Orta Doğu ve Asya ise geri kalmış, kendi kültür ve tarihinden habersiz hale gelmiştir. Batı ise, bir kültür, tarih ve onlara vaat ettiği bir gelecek yaratmıştır. Türk modernleşmesi de bir dikotomiler dizisine (geleneksel-modern, din-bilim, imparatorluk-cumhuriyet) bağlı olarak ortaya çıkmış ve ikinci kavramlar (modernleşme-science ve cumhuriyet) birinciler (gelenek-din ve imparatorluk) üzerinde tercih edilir olmuştur. Bu çalışma, oryantalizm ve Oksidentalizm kavramları üzerinde durmakta ve Türk toplumunda modernleşme sürecinin “batılı” ve “doğulu” kesimlerinin nasıl oluştuğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Oksidentalizm, Modernleşme Doğu-Batı İlişkisi, Türk Modernleşmesi

Orientalism And Occidentalism Viewpoints in The Context of The Modernizing Process in Turkey

Abstract: The word of orientalism, derives from the Latin “oriens”, which means "east". According to Said, the West has created a dichotomy, between the reality of the East, and the romantic notion of the "Orient". The Middle East and Asia are viewed with prejudice and racism. They are backward and unaware of their own history and culture. The West has created a culture, history, and future promise for them. Turkish modernity explicitly depends on a set of dichotomies (tradition-modernity, religion-science, and Empire-Republic) and implicitly favors the dichotomies second terms (modernity, science, and Republic) over the first (tradition, religion, and Empire). This study aims to examine, terms of orientalism and Occidentalism and how the process of modernization has created “western” and “eastern” social parts in Turkish society.

Keywords: Orientalism, Oksidentalizm, Modernizing Western-eastern Relations, Modernizing in Turkey

Giriş

Oryantalizm kavramı, zaman zaman olumsuz bir anlam yüklenerek kullanılan ve özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda kapitalizmin gelişmesi ve sermaye birikimini artırması sürecinde biçimlenmiş, özellikle batılı araştırmacıların Doğu’ya ilişkin yaptıkları çalışmaları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Batılı bir araştırmacının, aydının, yazarın veya bilim adamının Doğuyu konu alarak yaptığı bir çalışma “oryantalist” bir çalışmadır. Oryantalizm kavramı içerisindeki olumsuzluk aslında buradan kaynak bulmaktadır. Ortak bir “iyiyi” ifade eden Batı, kalkınma modeliyle, yaşam tarzı ve kültürüyle rakipsizdir. Batıdan Doğuya uzanan Doğulu uluslar ve kültürlerle yönelik bu tip bir bakış açısı, dışlayıcı ve ötekileştirici bir içeriğe sahiptir aslında. Elbette bütün Doğuya ilişkin çalışma yapanları ve çalışmaların hepsini bu kategoride değerlendirmek doğru olmayacaktır. Gerçekten Doğuyu anlamak ve anlamlandırmak için de Batılıların yaptıkları çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Oksidentalizm ise, oryantalizmin sahip olduğu iddia edilen “sömürgeleştirici” içeriğine karşı bir tepki niteliğinde ortaya çıkmış bir düşünce olarak tanımlanabilir.

Oryantalizm Versus Oksidentalizm

Oryantalizm, Batı’nın Doğu’ya bakışını anlatan akademik bir bilgi bütünüdür. Bu tanım, belirli bir döneme kadar olumlu anlamıyla kullanılmış, bu dönemin ardından sömürgeci düşünceyle iç içe geçtiğinden dolayı olumsuz bir anlam yüklenip eleştirilemeye başlanmıştır. Oryantalizmin olumsuzlanmasının ardında yatan temel sebep onun ötekileştirici olma fonksiyonu olduğu söylenebilir. Bu niteliğini, Doğu ile Batı arasında kurmuş olduğu biz/onlar dikotomisi ile oluşturmuş ve öteki olarak nitelediği Doğu hakkında çeşitli dışsallaştırıcı bakış açıları geliştirmiştir. Doğu, durağan, estetikten yoksun, akıldışı gibi ifadelerle nitelendirilerek daima Batı’nın kültürel dışarısını temsil

* Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

* Doktora, Muğla Üniversitesi SBE

etmiştir. Oksidentalizm ise, oryantalizme verilebilecek bir cevap niteliğinde gelişmiş ve hedefi ekseriyetle kendisini olumsuz tanımlamalardan arındırmak olmuştur.

Oryantalizm, bir bilim dalı, bir söylem tarzı (discourse), bir siyasi ideoloji ya da bir dünya görüşü olarak değerlendirilebilir. Ama en geniş tanımıyla oryantalizmin temeli, “biz/onlar” düalizmine dayanır. Oryantalizm, kendini batı (occident) denilen bir siyasi-kültürel oluşuma ait hisseden birinin doğu (orient) olarak betimlediği bir oluşumun öğeleri hakkında konuşmasıdır (Kontny, 2002,121) Bir zamanlar Doğu’yla ilgili, bilimsel olduğu varsayılan bir bilgi bütünü anlamına gelen bu sözcük, bugün Batı’nın iktidarı ile bilgisi arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. (Makdisi, 2004, 25).

Said, oryantalizmin uygar Batı ve uygar olmayan Doğu olarak ayrılan ikircikli bir yapısı olduğunu söylemişti (Swanson, 2004,107) O’na göre, oryantalizmin özü, Batı’nın üstünlüğü ile Doğu’nun ikinci planda kalması arasındaki ilişkiye dayanır (Kim-Chung, 2005,73) Oryantalizm, Batının olumlu ve tolu ileriye götüren yönlerini kendi bakış açısıyla ele alırken, bir yandan da Doğu’nun sosyal durağanlığını da ifade etmiş oluyordu. Aslında, birçok durumda yazılmaya çalışılan Doğunun tarihi değil, Batının tarihinin bir tersi, ya da onun Doğu’daki suretidir. Oryantalist söylem açısından ele alındığında Batı, kendi tarihini, zamanı ve kısaca kendini, Doğu ile arasındaki farka dayanarak, yani Doğu’yu tarihten, sivil toplumdan, kentsel yapılardan, bireysellikten yoksun diye damgalayarak kurmuştur (Mutman, 1999, 44) batının tarihsel bağlamda varoluşunun temelinde Doğu’dan farklı olma ve Doğuya karşı olma durumunun da etkili olduğu söylenebilir. Özellikle, Doğu’nun keşfiyle birlikte, Batıdan gelenlerin Doğulu toplumlara bakışı ve geri dönüşlerinde Doğuyu kendi toplumlarına tasvir edişlerindeki tarz, kendi buldukları noktanın “iyi” olduğu duygusunu pekiştirmeye yarayan bir anlayışı da ortaya çıkarmaktadır. Bir anlamda, Doğunun farklılığı, Batının kendi yapısını, yöntemlerini, yaşayış biçimlerini genel anlamda toplumsal ve siyasal varlığını “meşrulaştırmaya” yarayan bir araç biçiminde de algılanmıştır. Daha sonraki süreçlerde de bu algı, derinleşerek devam etmiş, “geri kalmış” Doğuya bakanlar, her bakışlarında kendi durumları daha “ileri” bir düzey olarak kabul etmişlerdir. Batı’daki her tür iktidar formasyonu da, kendi olumsuz taraflarını, “Doğu gibi olmaktan kaçınmak” için “göze alınan durumlar” olarak açıklamış, kendi konumlarını da zaman zaman “ölüm gösterip sıtmaya razı olma” bağlamında meşrulaştırmaya çalışmışlardır.

Bu bakış biçimine, yerleşik Batılı yapılara “devrimci” bir dönüşümü getirme iddiasındaki ideolojilerde, örneğin Marksizm’de de rastlanabilir. Marx, Batılı toplumların için geliştirdiği diyalektik bakış açısını, Doğulu toplumlara uygulamamış, “Asya Tipi Üretim tarzı” görüşünü, Doğu toplumlarını incelemek ve bu toplumsal yapılarda meydana gelen değişme-gelişmelerin Batı toplumlarının gelişmelerine benzemediğini vurgulamak için ortaya koymuştur. Kuşkusuz Doğu toplumları, Marx’ın 1850’lerden itibaren geliştirmekte olduğu feodalizmden kapitalizme oradan da sosyalizme geçiş aşamalarını yaşamamış ve yaşayamazdı. Batı ve Doğu farklıydı ve zıt yapıları ifade diyorlardı, ayrı biçimde incelenmeleri de doğaldı. Ancak bu bakış açısında geleneksel oryantalist anlayışın etkilerini yok saymak da doğru olmayacaktır.1

Oksidentalist düşünüşe göre ise, Batı’nın iddia ettiği gibi, modernizm, demokrasi ve gelişmişliğin sembolü yalnızca Batı değildir. Ayrıca Batı, kalabalık şehirlerin, toplumsal çöküşün ve maneviyatsızlığın simgesi olarak görülür. Bu düşünceler, Doğu’nun kendi modernitesini kendisinin yaratmasını gündeme getirmiştir. Diğer taraftan ise, Doğu, modernliğin transferini Batı’dan sadece metonimik olarak yani parçasal düzeyde yaparak kendi kendini oryantalize etmiştir (Yavuz, 2002,217). Bunun nedeni, modernliğin bir bütün olarak kavranamaması ve kendi ötekilerini yaratmasıdır. Böylece, Doğu’da oksidentalizm ile başlayan modernleşme teorisi kendini oryantalize ederek sürmüştür.

“Doğu’nun Batılılaşması” Süreci

Oryantalizm ve oksidentalizm kavramları, Batılı olmayan toplumların Batılılaşma ve modernleşme teorileri ile birlikte ele alınabilir. Oryantalizmin sadece Batı’dan Doğu’ya aktarılan bir güç ve söylem ifadesi olmadığı, onun

1 Nitekim daha sonraki süreçte, İngilizlerin Hindistan’ı işgalini Marx, “insanlık tarihinin doğal devinimi” olarak açıklarken, Kaliforniya’yı işgal eden ABD’lileri desteklemiş ve işgali, kendilerini temsil yeteneğine sahip olamayan Meksikalılardan Kaliforniya’nın kurtarılması olayı olarak nitelendirmiştir. Fransa’nın 1848 yılında Cezayir’i işgal etmesi üzerine Engels, Fransız işgalinin olumlu bir gelişme olduğunu belirtmiş, Marx ve Engels, direnişçilerden yana bir tavır almamışlardır.

aynı zamanda Doğu tarafından içselleştirilerek pragmatik bir istekle Doğu toplumlarının modernizasyon aracı yapıldığı da savulmuştur. (Ahıska, 2003,366). Aslında bu durum, kolonyalizmin inişe geçtiğinin düşünülmesine rağmen “oryantalist temsilin” sürdürülmesine ve tüm dünyada pratiklerinin devam etmesine izin vermektedir. Ulus devletlerde ortaya çıkan oryantalizmin yerel oluşumunu ifade eden belli coğrafi, etnik ve kültürel yapıların öteki olarak işaretleniyor olması sorgulanmalıdır.

Modernleşme, Batı-dışı toplumlarda oryantalizmin temel kavramı olan ötekiliğin oluşmasında itici güce sahiptir. Söz konusu ötekilik söylemi, bu toplumlara modernliği getirenler ile toplumun geri kalanı arasında oluşmaktadır. Ulusal elitler, içselleştirilmiş oryantalizmi2 ulusun inşası için kullandıklarında yerel olan, modernite ve ilerleme projesinin düzenleyici ve bilimsel hedefini temsil edenin ötekisi olarak ortaya çıkmaktadır (Zeydanlıoğlu, 2008,156-158).

Eisenstadt’a göre, Batı-dışı toplumlarda modernlik, kendiliğinden bir süreç olmaması sebebiyle yeni bir itici güce ihtiyaç duymaktadır. O’na göre, geleneksel bir yapı içerisinde varlığını idame ettiren toplumun çoğunluğunun modernleşme süreci için “itici bir güç” olmaması, sürece yeterli katkıyı vermemesi, bu tip toplumlarda “yol göstericiler”e daha fazla görev düştüğünün ifade edilmesine sebep olmaktadır. (Sevil, 1999,65). Modern devletin niteliğini kavrayabilmiş bu toplum kesimlerinin müdahalesi modernleşme kuramına göre, geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş aşamasında zorunludur ve geçiş gerçekleşinceye kadar demokrasi sorununu askıya almak, yani otoriter siyasi rejimlere katlanmak gerekmektedir (Köker, 1993,14). Dolayısıyla, Batılılaşma ideali, modern getirenlerin devletçi ve otoriter yaklaşımıyla özdeşleştirilmektedir (Keyder, 1998,38). Batı-dışı toplumların modernleşme aşamasında ortaya çıkan bu türden baskıcı tutumlar, modernleştiriciler ile gelenekçiler arasındaki gerilimi perçinlemiştir. Bu durum neticesinde Keyder’in ifadesiyle, modernleşmeye meydan okuyan, otantik görünüm altında bir direniş kültürü gelişmiştir. Tepeden dayatılan modernleşme, kaçınılmaz olarak nesnesini, yani mevcut yerli kültüre bağlı kalanları politize ederek onların kültürünü ancak tortusu kalmış bir söyleme dönüştürmüştür (Keyder, 1998,38).

Modernleşme sürecindeki toplumlarda, modernleşmeyi sahiplenen kesimler ile geleneksel yaşam biçimini sürdüren kesimler arasında bir ayırım ortaya çıkmaktadır. Modernliğin başatlığı, geleneksel yapıların “eskiliğine” karşı “yeniye” temsil etmesinden de kaynaklanmaktadır. Modernleşmeyi savunan kesimler bu farkı, “çağdaş-çağdışı” ayırımına indirgeyerek, modernliğin tercih edilmesindeki “isabeti” ortaya koymaktadırlar. Sözü edilen bu çağdaş-çağdışı dikotomisinin temel mantığı Fabian tarafından “zaman” kavramıyla açıklanmaktadır. O’na göre, “Modernliğin ideolojik bir zaman anlayışı vardır ve ötekilerle ilişkisinde ötekileri kendisiyle aynı ilerleme düzeyini ve zamanı paylaşamayanlar yani çağdaş olmayanlar olarak tanımlar. Batı, ötekiyle ilişkisinin tanımına ideolojik bir zaman kavramı atfeder ve aralarındaki uzaklığa zaman ve mekan içinde mesafe olarak kurgulayarak Batılı olmayanlara çağdaş, kendisiyle eşzamanlı olma hakkı tanımaz.” (Göle, 2002,61). Batılı ile Batı-dışı toplumlar arasındaki bu ayırım, Batı-dışı toplumlar içindeki ötekiliği ifade eden kesimlere uyarlandığında onlar, zaman-dışı toplum kesimleri haline gelerek geleneksel olanı ifade eder halde yeniden üretilmektedirler. Bu nedenle, Göle’nin ifadesiyle, Batı-dışı toplumlarda gelenek ile modernlik arasında özel bir kopukluktan, süreksizlikten söz etmek mümkündür. Geleneksel toplum klişesinin aksine bu toplumların gelenekselliksizleştirildikleri söylenebilir. Batı-dışı ortamlarda, gelenek ve modernlik birbiriyle örtüşmeyen ya da zayıf bir karşılıklılık gösteren uyumsuz parçacıklar olarak ortaya çıkmaktadır (Göle, 2002,65).

Osmanlı Toplumunda Batı-Doğu Ayrımı

Oksidentalizm, Doğu toplumlarının oryantalizmin aksine “kendi Batısını oluşturma” ve modernliği Batı’nın tekeliinden kurtarıp kendi modernliğini tesis etme gayreti (Çoruk, 2007,199) olarak tanımlandığında, modernleşme sürecinin başında oksidentalist söylemin, ardından oryantalizmin ötekileştirici niteliğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Oksidentalizm kavramı, modern Türk ulusal kimliğinin dünyevi/uzamsal kurgusu içinde Batı figürünün nasıl kavramsallaştığını anlatmak için kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Türk ulusal kimliğinin tanımlanma sürecinden bugüne kadar iki yapı arasındaki beraberlik sürecinde Batı, Doğu’nun karşı kutbunu temsil etmiştir (Ahıska, 2003,353). Batı uygarlığı, Osmanlılar tarafından üstün olarak kabul edilmekle birlikte Batı’nın ahlakı, tehlikeli sınıf çatışmaları ve emperyalist eğilimlerin ortaya çıkışı gibi pek çok nedenden dolayı küçümsenmiştir. Batı, hem gelişme aracı hem de bir tehdit kaynağı olarak görülmüştür (Ahıska, 2003,367). Bu nedenle, Batı-dışı toplumlar olarak

2 İçselleştirilmiş Oryantalizm, Kemalizmin içinde doğduğu topluma ve kendisini üreten koşullara Batılı bir oryantalist muhakeme ve mantıkla yaklaşması sürecidir. Bkz. Hasan Bülent Kahraman, “İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm”, Doğu-Batı sayı.20, Doğu Batı Yayınları, 2.baskı, Ankara, 2002, s.184.

örneğimizde Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemleri ile Türkiye’nin ulus devlet kurma aşamasında kendi modernleşmelerini kendilerinin yaratması gündeme gelmiştir.

Osmanlı-Türk siyasi tarihi denilen nesnenin kendisinin oryantalizm tarafından kurulmuş bir nesne olduğu da söylenebilir. Oryantalizm, bilgiyi, hakikati ve onun evrensel öznesini Batı’da merkezleyen bir sorunsal olduğuna göre, Osmanlı-Türk tarihi, ekonomisi, kültürü vs. gibi bir nesne ister istemez oryantalizmin genel sorunsalı içinde belirlenir ve ortaya çıkar. Bu anlamda, Türkiye gibi yerlerden oryantalizmden bağımsız bir biçimde söz edilemez (Mutman, 2002,197). Bu nedenle, çağdaş Türkiye’yi oluşturan iki dönemi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemini, iki ayrı ötekileştirme dönemi olarak incelemek o yıllarda sözü edilen topraklarda oryantalizmin etkisi var mıydı sorusuna cevap vermek açısından aydınlatıcı olacaktır. İlk olarak, Osmanlı dönemine bakıldığında, onun “millet sistemi” esasına dayalı bir yapılanmaya sahip olduğu görülür. Gayrimüslimler açısından ibadet ve ayin serbestliği en önemli haklardandır. Ayrıca, eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, nüfus ve yardımlaşma konularında tam anlamıyla özerk oldukları söylenebilir. Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki nikâh, miras ve vasiyetle ilgili işleri de millet teşkilatlarınca yürütülmekteydi. Gayrimüslimlerin bu haklarının yanında yükümlülükleri de vardı. Örneğin askerlik çağına gelmiş erkekler cizye ödemek zorundaydılar. Öte yandan, toplumsal yaşamlarında birtakım sınırlamalara tabi olmuşlardı. Kıyafetlerinin Müslümanlara benzemesi, ata binmeleri, nalınla hamamda gezmeleri ve evlerinin Müslümanlardan yüksek olması yasaktı (Okutan, 2004,32). Bu tür uygulamalar, gayrimüslimlere yönelik din eksikliğini ötekileştirme unsuru taşıyan filler olmuştur.

Sonraki yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’daki gelişmeleri takip etmesine paralel olarak, yönetimde dini söylemden dünyevi söyleme doğru bir yöneliş olmuştur. Nitekim Makdisi, Osmanlı oryantalizminin Osmanlı modernleşmesi ile çok-etnikli ve çok-dinli bir devletin geri kalmış taşrasını yeniden tanzim ve disipline eden, gelişmiş imparatorluk merkezindeki dünyevi itaat kavramı aracılığıyla, kurulu dini itaat söyleminin yerini alarak oluştuğunu ifade etmektedir (Makdisi, 2007,272). Bu süreç, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanları ile gayrimüslimler ile Müslümanları aynı statüye getirmeye çalışan birleştirici Osmanlılık düşüncesinin dayanağını teşkil etmektedir.

İlk olarak, Tanzimat fermanı ile başlayan milliyetçilik söylemi, birleşik bir Osmanlı modernitesi içinde farklı dini toplulukları, değişik etnik grupları, farklı bölgeleri ve ilerlemenin farklı düzeylerini bir arada tutmaya çalışan bir modernleşme projesidir. Böylece, Müslüman ile Müslüman olmayan, merkez ile çevre, bir Osmanlı eliti ile vergi ödeyen tebaa arasında bozulmaz bir fark olduğu ön kabulüne dayanan kadim emperyal tutumun terk edilmiştir (Makdisi, 2007,289-290). Osmanlılık ideolojisi ile Osmanlı, toprakları üzerinde yaşayan herkesi ortak bir modernleşme çatısı altında toplamaya çalışmıştır.

Ne var ki Osmanlılık düşüncesi paradoksal olarak imparatorluğun bütün eyaletleri ve insanlarını resmi bir Osmanlılık milliyetçiliği içinde bütünleştirmeye çalıştığı ölçüde kapsayıcı, ancak yanı sıra zamansal olarak ayrıştırıcı ve son kertede ırksal olarak farklılaştırıcıdır. Makdisi’ye göre, Osmanlı reformu, hor görülen - imparatorluğun reforma tabi tutulmamış modern öncesi tebaası ve kırsalında somutlaşmış- bir Doğulu benlik ile tam olmasa da büyük oranda son dönem Osmanlı imparatorluğu’nu yöneten Osmanlı-Türk seçkinlerince temsil edilen modernleşmiş Müslüman benlik arasında bir ayırım gözetmiştir (Makdisi, 2007,274-275).

On dokuzuncu yüzyıl boyunca eğitimleri artan oranda Batılılaşmış olan ve Karpat’a göre tarihleri Türkleştirilmiş olan Müslüman Osmanlı-Türk eliti mensupları, kendilerini Araplardan üstün ve milliyet açısından farklı göstermişlerdir. Onların gözünde Arapların tarihsel değerleri eskide kalmıştı ve bugünkü konuları daha güçlü olduğuna inanılan Türk milletinden daha aşağıda bulunmaktaydı (Makdisi, 2007,310). Bu yaklaşıma diğer bir örnek, Ahmet Cevdet Paşa’nın önderliğinde gerçekleştirilen Toroslar’ın göçer kabilelerini yerleşik hale getirme projesi olan Islahiye hareketi tamamen modern niteliğe sahip bir hükümet projesidir. Islahiye projesi, bir Osmanlı oryantalizmi kavramını hak edecek şekilde tüm oryantalist figürleri harekete geçirerek ilkel, başıbozuk göçer kabileleri toprağa yerleştirmeyi ve böylece ekilmeyen geniş arazileri tarımsal olarak verimli kılmayı amaçlar. Tamamen oryantalist ve emperyal bir düşünüş içinde göçer kabilelere adeta bir yaşama sistemleri ve kültürleri yokmuş gibi davranılmış ve göçerlik eksik, zayıf, ilkel ve vahşi bir yaşama tarzı olarak görülmüştür (Mutman, 2002,203). Görülüyor ki, Osmanlı reformu, Avrupalı sömürge idarecilerinin kendi sömürge halklarını temsil etmesine benzer biçimde, İmparatorluğun görece durgun diğer etnik ve ulusal gruplarının Osmanlı modernitesi içine taşınarak modern Osmanlı-Türk ulusuna eklenmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Makdisi, 2007,274). Bu durum, Osmanlı’da Batı oryantalizminin içselleştirilmesi olarak anlaşılabilir.

Cumhuriyet’in “Batısı ve Doğusu”

Cumhuriyetle beraber, Osmanlıdan devralınan çok kültürlü yapı, bir ulus-devlet yaratma aşamasında engel olarak görülür ve mümkün olduğunca homojen bir kültürel ve etnik yapı oluşturma ya yönelik eylemler ortaya çıkmaya başlar. Özellikle 1930’lu yıllarda büyük bir yaygınlık kazanan ulusun etnik-dilsel tanımı, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi ile bilimsel bir temele oturtulmak istenir. Tarih Tezi ile Türklerin İslam öncesi dönemine vurgu yapılarak hem Türk uluslaşma sürecinin laik ilkeler çerçevesinde meşruiyeti sağlanmış, hem de Türk medeniyetinin gelişmişliği üzerinde durularak Türk tarihinin özgün bir niteliğe kavuşturulması amaçlanmıştır. Güneş-Dil Teorisi de Türk dilini birçok dilin temeli saymıştır. Ulusun içeriğinin etnik malzemeye dolduruluyor olmasının doğal bir sonucu olarak uygulamada sıkça ırkçı yöntemler benimsenmiştir (Okutan, 2004,295-296). Böylece, Türkiye’de milli devletin kuruluş aşamasında toplumsal hayatın her alanını Türkleştirme çabaları, aynı anda ve kaçınılmaz olarak azınlık karşıtı politikalar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktar, 2009,138). Çok kültürlü yapıyı veri olarak kabul eden Osmanlı modernleşmesi yerine, tek etnili ve seküler ulus-devlet projesi hedef olarak seçilir.

Osmanlı döneminde dini bir nitelik gösteren millet kavramı ancak Cumhuriyet ile birlikte dini özelliklerinden arındırılarak, daha çok “dil, kültür ve ülkü birliği” terimleriyle anlaşılır ve anlatılır hale gelmeye başlamaktadır. Buradaki amaç, Kemalist ideolojinin milliyetçiliğini, İslam dininden ayrı bir değerler sistemi olarak ortaya koymaktır. Halkçılık ideolojisinin ortaya koyduğu “toplumsal sınıfların yokluğu” düşüncesine paralel olarak, milliyetçilik ilkesinde siyasal hukuki eşitlik fikri geliştirilmiştir (Sevil, 1999,113-114). Bu nedenlerden dolayı, rejimin toplumun homojenleştirilmesini amaçladığı söylenebilir. Bu çerçevede devlet karşısında farklı olmaya çalışarak yasal siyasi ortamda yer almak güçtür. Çünkü devletin bağlılık ya da başkaldırı sınıflandırması içinde hareket etmesi söz konusudur. Merkezîyetçi, otoriter ve muhalefete hoşgörüsü olmayan devlette toplumsal eğilimin özerk gelişmesi istenmez (Yıldız, 1995,369). Bu bakımdan, Cumhuriyet tarihi boyunca etnik, ideolojik, dini ya da ekonomik nitelikli her türlü farklılaşma çoğulcu bir demokrasinin doğal bileşenleri olarak değil, birlik ve ilerlemeyi tehdit eden, istikrarsızlığa yol açan unsurlar olarak görülmüşlerdir. Böyle bir bakış açısına sahip olan modernist Türk elitleri antiliberal olan platformlarını yasalastırıp meşrulaştırabilmişlerdir (Göle, 1998,73).

Kozmopolit Yapıdan Kurtulma Çabası

Osmanlıdan miras kalan demografik yapıyla cumhuriyetin hedeflenen devlet yapısını kurmasının güç olacağı, özellikle farklı etnik grupların varlığının modern ulus-devletin mantığı ile çeliştiği düşünülmüş ve Türk etnik kimliğinden farklı kimliklerin eritilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, siyasal, kültürel ve iktisadi “önlemler” alınması yoluna gidilmiştir.

Mütareke yıllarında oluşan hassasiyetler sonucunda 1930’larda tek partili Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte, sokakta kendi dillerini konuşan azınlıklara karşı “Vatandaş, Türkçe konuş!” kampanyalarının devlet politikası olarak yaygınlaşması ve varlık vergisi gibi azınlık karşıtı özellikleri ağır basan iktisat politikalarının uygulanması mümkün olabilmıştır (Aktar, 2000,58). Varlık vergisinin konulma nedeni her ne kadar ülkenin İkinci Dünya Savaşı döneminde savunma ihtiyaçlarını devamlı para basmak suretiyle karşılama yoluna gitmesi üzerine ciddi bir darboğaz içine düşmesi olsa da, varlık vergisinin salınımında Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında büyük adaletsizliklere yol açan uygulamaların olması görünürde iktisadi olan nedeni siyasallaştırdığı ve ikinci kesimi ötekileştirdiği söylenebilir. Bu sürecin ötekileştirici yönüne ek olarak, varlık vergisinin “vatan borcu” olarak nitelendirilmesi paradoksal bir biçimde her iki grubu yurttaş olarak nitelendirmeyi gerektirmiştir (Okutan, 2004,284).

Bu dönemdeki uygulamalar, hem ötekileştirici hem de olumsuz anlamıyla “birleştirici” unsurları içinde barındırmaktadır. Gayrimüslimlerin önüne konan toplumun doğu ucundan batıya geçme “şansıdır” aslında. Ancak bu sorumlulukları yerine getirdiğinizde gerçek anlamda bir yurttaş olunacağı mesajı da verilmek istenir. Ancak buradaki yurttaş olma durumunda sınırları bulunmakta, başlangıçta fiili olarak bazı görevlere getirilmeyen gayrimüslimler daha sonra bir devlet politikası olarak bu görevlerden uzak tutulmaktadır. Bu sonucun yaşanmasında, Osmanlı’daki gayrimüslimlerin devlet kurumlarındaki varlığından rahatsızlık duyma ve tekrar aynı “hatayı” işlemekten kaçınma davranışının ortaya çıkması gösterilebilir. Devlet tarafından benimsenen bu uygulama daha sonra devlet dışındaki yapılarda da yansımaları bulmuş özellikle siyasal alanda gayrimüslim kimliğin görünürlüğünden rahatsız olunmuştur. Siyasal partilerde, asker ve sivil bürokraside ve diğer toplumsal nitelikteki kuruluşlarda gayrimüslimlerin konumu ve etkinliğini düşünürsek bu savın doğru olduğu sonucunu çıkartmak mümkün olabilecektir.

Ayrıştırmacı politikaların sonucunda Türkiye’de yaşayan tüm Müslümanların aslen Türk olduğu ilan edilerek “biz”in kapsamı genişletilmiş; diğer yandan da Osmanlı döneminde bu topraklarda kendi dini ve etnik kimliklerini koruyarak

yaşamış olan gayrimüslimler de kaçınılmaz olarak “diğer” veya “öteki” kategorisi içine sokulmuştur. Bu iki süreç, aslında birbirini besleyerek ve birbirine paralel olarak yürümüştür (Aktar, 2000,65-66). Bu durumu, Osmanlı’daki millet sisteminin de bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlıda, tüm Müslümanlar asli unsur görülürken, gayrimüslimler daha farklı uygulamalarla karşılaşmışlardır. Özellikle 1930’ların ardından iktisadi alanda gerçekleştirilen devletleştirme politikaları ve Türk etnik kimliğini öne çıkaran düşünceler gayrimüslimlerin öteki olarak değerlendirilmelerinin kanıtını oluşturmaktadır. Türkiye sınırları içinde yalnızca Türk kimliğinin var olduğu iddiası savaş, tehcir ve mübadele yoluyla ötekilik söylemini kuvvetlendirmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Doğu/Batı ayrımı yüzyıllardır süregelen bir ikiliği ifade etmiştir. Söz konusu ayrım, birtakım kurgusal söylemler yoluyla üretilmiş ve bu nedenle Doğu/Batı sınırı tarih boyunca değişken bir niteliğe sahip olmuştur. Bu noktadan itibaren Doğu’nun ötekileşme süreci başlayarak ayrımı keskinleştiren itici gücü oluşturmuştur. Doğu’nun, Batı’nın kültürel dışarıya olmaya başladığı, özellikle on altıncı yüzyıldan itibaren Avrupa kendisini ötekinden ayırarak self/other ikiliği yaratmıştır. Batı’yı ifade eden Avrupa’nın bir bilinç olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. Batı’nın sahip olduğu bu bilinç şeklinin bir sorunsal olarak incelenmesi gerektiğini düşünen bazı yazarlar Batı’nın (occident) kendisinde olan olumsuz yönlerini Doğu (orient)’e aktararak kendisine ait bir bilinç düzeyi oluşturduğunu belirtirler. Batı’nın bu tavrı efendi/köle diyalektiğine benzetilerek Batı’nın “öteki”ne yani Doğu’ya ihtiyacı olduğu ancak onun dışarıda bir yerde konumlandığı ifade edilir. Çünkü Doğu olmadan Batı olamaz ve Doğu Doğululaştırılarak Batı’nın bilinç seviyesi yükseltilir. Doğu/Batı karşılaşmasındaki tarihsel süreçler olan Feodalite, Rönesans ve Aydınlanma dönemleriyle birlikte Batı, bilinçsel bir olgunluğa ulaşır.

Oryantalizm, Batılı ulusların, Doğu toplumları ile ilgili bakış açılarını ifade etmektedir. Doğudan bakınca da Oryantalizmin, oldukça olumsuz çağrışımlara sahip olduğu görülmektedir. Bu olumsuzluğun altında, Doğulu bakışın önyargılı olanlarının payı olabileceği gibi belki daha yoğun olmak üzere, Batılı toplumların sömürgeci geçmişinin Doğu toplumlarında bıraktığı olumsuz izler yatmaktadır. Bu olumsuzluk, Batılı araştırmacıların, yazarların çalışmalarında Doğuyu küçümseyen ve aşağılayan unsurların bulunması, Doğudan Batıya bakışın oldukça en iyimser ifadeyle “ihtiyatlı” biçimde oluşmasına neden olmuştur. Batının sahip olduğu bu nitelik, doğunun da Batıya bakışını etkilemiş ve karşıt tepkilerin gelişmesine neden olmuştur. Bu “ilişkinin” sonucunda Batının oryantalizmine karşı Doğunun Oksidentalizmi ortaya çıkıştır.

Oksidental tepkilerin oluşmasında, Batı kökenli modernleşme kuramının da etkisi olduğu açıktır. Modernite, tüm “iyiliğin” Batıdan kaynaklandığı, Batı kültürünün, yaşam biçiminin, iktisadi ve siyasal yapısının yüzyılların süzgecinden geçerek bugünkü ideal haline geldiğini varsayarak, Doğuya da bunu bir hedef olarak sunar. Modernleşme kuramı ile oryantalist bakış bu nedenle çoğu yerde aynı dili konuşmaktadır. Oryantalizm ise, tarihsel sürecin geleneksel ve modern dönemlerinde dikotomik bakış açısını büyük ölçüde sürdürmüştür. Oryantalizmin hegemonya ile ilişkisi sömürgeci dönemle özleşerek Doğu bu dönemde müdahale edilmesi gereken bir özne olarak tasavvur edilmiştir. Bilgi ve iktidar arasındaki ilişki bu dönemin belirleyici unsurudur. Oryantalizm, sömürgecilğe Doğu hakkında yarı gerçek yarı hayali olarak ürettiği akademik bilgiyi sağlama konusunda katkıda bulunmuştur.

Geleneksel toplumların modernleşme süreci, Batıdaki modernleşme sürecinden farklıdır. Batı modernleşmesini kendi “mecrası” üzerinde uzun bir süreçte gerçekleştirirken, Doğuda ise bu süreç yapay bir görünüm almıştır. Geleneksel toplum yapısını “kötü” olarak değerlendiren Batılı toplumlar ve onlarla aynı hedefi paylaşan geleneksel toplumdaki bazı toplumsal kesimler, konuları farklı olmasına karşın “oryantalist” bakış açısını da paylaşırlar. Artık onlar “Doğu” içerisinde “Batıyı” temsil ederek “ötekilerden” ayrılırlar. Böylelikle, Batı Doğuyu farklı değerlendirirken, aynı toplum yapısı içinde birbirini benzer bakış açısıyla değerlendiren “Doğulu” ve “Batılı” kesimler de oluşmaya başlar. Sonuçta, geleneksel toplumlarda modernleşme süreci, birbirine şüpheyle bakan, “Doğu yakası” ile “Batı yakası” arasındaki gerilimli bir ilişki haline gelir. Bu gerilim bir toplumsal patlama ile sonuçlanarak Doğu-Batı arasında savaşa dönüşebileceği gibi, zamana yayılarak, arada akut alevlenmelerin yaşandığı uzun soluklu sorunlu bir ilişki haline de gelebilir.

Türkiye toplumu da çok kısa sayılmayacak bir modernleşme geçmişine sahiptir. Osmanlı’nın son dönemlerine doğru ortaya çıkan “Batılılaşma” hareketleri, giderek toplumun bir bölümünde Batı tipi bir yaşam tarzını ve kültürü yerleştirmiş ve giderek diğer toplumsal kesimlerle de farklılaşmaya başlamıştır. Osmanlı Devletinin durumunun kötüleşmesi ile birlikte siyasal ve iktisadi olarak bozulan yapının ancak Batılılaşma sayesinde düze çıkabileceği inancını paylaşan gruplar Batılılaşmayı hedefleyen reformların yapıcısı oldular veya onlara sahip çıktılar. Osmanlıda “Batı” bu biçimde oluşurken, geleneksel yaşam tarzına sahip olan kesimler de toplumun “Doğusunu” meydana

getirdiler. Birçok ülkede, modernleşmeyi savunan kesimler, paradoksal biçimde, modernleşmenin hedefi olan demokrasi ve insan hakları gibi ideallerle, kendi “Doğusu” ile olan savaşı kazanmak adına, ilişkilerini zayıflatmak veya kesmek zorunda kalırken, anti-demokratik ve totaliteryen tutumlara da yeşil ışık yaktilar.

Diğer yandan, Batının oryantalist bakış açısı Doğulu toplumlarda Oksidentalizmi güçlendirirken, aynı biçimde modernleşme sürecindeki toplumlarda da, “modernleştiricilerin” tutumu, geleneksel kesimlerde hem Batıya hem de modernleşme sürecine yönelik bakışı olumsuz biçimde etkilenmiştir. Doğu toplumlarında ve bu toplumların moderniteye “direnen” toplum kesimlerde Batı düşmanlığı ve modernizm karşıtlığı doğal olarak aynı kaynaktan beslenmiş ve Batı kaynaklı hemen her şeye karşı olan radikal tavırların gelişmesine neden olmuştur. Bu tavır da, insan hakları, laiklik, bir arada barış içerisinde yaşama gibi, demokrasinin temel unsurlarını sırf “Batılı” olduğu gerekçesiyle reddetme davranışına doğru gidebilmektedir. Bununla birlikte, olumsuz oryantalist bakış açısı da, sırf geleneksel olduğu veya Doğuya ait olduğu gerekçesiyle, farklı kültürlerle karşıtlık ilişkisi geliştirmesi farklılıkların barış içinde yaşamasını giderek daha fazla güçleştirmektedir. Her iki yönden olumsuz etkilerin azaltılması ve Doğu ile Batının birlikte yaşayabileceği ve her ikisinin de kendine has doğrular ve yanlışlar barındırabildiğinin kabulü ile belki de daha iyi bir toplum ve dünya mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

- AHISKA, Meltem (2003), *Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern*, The South Atlantic Quarterly 102:2/3, Spring/Summer.
- AHMAD, Feroz (2007), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 6. baskı, İstanbul.
- AKTAR, Ayhan (2000), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, 1.baskı, İstanbul.
- ÇORUK, Ali Şükrü (2007), *Oryantalizm Üzerine Notlar*, Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:IX, sayı:2.
- GÖLE, Nilüfer (2002), *Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine*, Modernleşme ve Batıcılık, cilt no:3, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul.
- GÖLE, Nilüfer (1998), *Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Anlayışı*, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, Ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2002), *İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm*, Doğu-Batı sayı:20, Doğu Batı Yayınları, 2.baskı, Ankara.
- KALİBER, Alper (2002), *Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine*, Modernleşme ve Batıcılık, cilt no:3, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul.
- KARPAT, Kemal H (1967), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (1998), *1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu*, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, Ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KIM, Minjeong - Y. CHUNG, Angie, “*Consuming Orientalism: Images of Asian/American Women in Multicultural Advertising*”, Qualitative Sociology Vol: 28, No: 1, Spring 2005
- KONTNY, Oliver, “*Üçgenin Temelini Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine*”, Doğu-Batı: sayı:20, Doğu Batı Yayınları, 2.baskı, Ankara, 2002.
- KÖKER, Levent (1993), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MAHÇUPYAN, Etyen (2005), *İçimizdeki Öteki*, İletişim Yayınları, 1.baskı, İstanbul.
- MAKDİSİ, Ussama (2007), *Osmanlı Oryantalizmi*, Oryantalizm Tartışma Metinleri, Ed. Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- MUTMAN, Mahmut (2002), *Şarkiyatçılık/Oryantalizm*, Modernleşme ve Batıcılık, cilt no:3, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul.

MUTMAN, Mahmut, (1999), “*Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı’ya Karşı İslam*”, Der: Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yayınları, İstanbul

OKUTAN, M. Çağatay (2004), *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.baskı, İstanbul.

SEVİL, Muharrem (1999), *Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, Vadi Yayınları, Ankara.

SWANSON, Herb, (2004), “*Said’s Orientalism and The Study of Christian Missions*”, International Bulletin of Missionary Research, Vol.28 No.3, s.107.

YAVUZ, Hilmi (2002), *Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?*, Modernleşme ve Batıcılık, cilt no:3, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul.

YILDIZ, Yavuz G., (1995), *Türk Aydını ve İktidar Sorunu*, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu içinde, Yay.Haz.Sabahattin Şen, Bağlam Yayınları,1.baskı, Ankara.

ZEYDANLIOĞLU, Welat (2008), *The White Turkish Man’s Burden: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey*, Chapter in Neo Colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities, edited by Guido Rings and Anne İfe, Cambridge Scholars Publishing.